

III. Z ŻYCIA NAUKOWEGO

DOI: 10.17951/et.2018.30.357

HISTORYCZNA PAMIĘĆ W JĘZYKU.
TEZY WYSTĄPIEŃ W RAMACH
ETNOLINGWISTYCZNEGO BLOKU TEMATYCZNEGO
NA XVI MKS W BELGRADZIE 2018

W ramach XVI Międzynarodowego Kongresu Sławistów w Belgradzie (20–27 sierpnia 2018) zaplanowano „blok tematyczny” pod nazwą *Historyczna pamięć w języku*. Organizatorem bloku jest Jerzy Bartmiński. W programie Kongresu wyznaczono już czas i miejsca spotkania (w sobotę 25 VIII 2018, w sali 430, w godz. 9.00–11.30). Zaproszenie do udziału przyjęli etnolingwiści z Belgii, Białorusi, Polski i Rosji. Na blok złożą się następujące wystąpienia: Jerzego Bartmińskiego (Polska), Swietłany Michajłownej Tołstojowej (Rosja), Ałły Kożynowej (Białoruś), Aleksego Judina (Belgia), Iriny Siedakowej (Rosja), Wojciecha Chlebdy (Polska).

Jerzy Bartmiński (Polska, Lublin, UMCS),
Tradycja a pamięć językowa: uśpiona, pielęgnowana i ożywiona

Temat bloku łączy w opisie języka podejście synchroniczne, nastawione na współczesność, z historycznym (diachronicznym), ma pokazać możliwość i zalety spojrzenia na język w aspekcie tradycji, która w nim nieustannie żyje jako dziedzictwo – jako *živaja starina*. Dziedziczone z przeszłości elementy mogą mieć zróżnicowany status w systemie języka, należeć do warstwy aktywnej lub biernej, być uświadamiane i pielęgnowane lub pozostawać „uśpione”. Do najstarszej historycznej warstwy pozwalają dotrzeć analizy etymologiczne, których rola w rekonstrukcji językowego obrazu dawnych Słowian jest trudna do przecenienia. Pytanie o przeszłość odbitą w języku otwiera pole do stawiania pytań, z jakich historycznych kregów (formacji) kulturowych wywodzą się różne grupy semantyczne leksyki słowiańskiej, jakie miejsce w poszczególnych językach słowiańskich zajmuje dziedzictwo praindoeuropejskie, prasłowiańskie, przejmowane przez Słowian na zasadzie bezpośredniego dziedziczenia, jakie elementy przejmowano w wyniku językowo-kulturowych kontaktów z tradycją antyczną (grecką i rzymską), judeochrześcijańską, w wariantach cyrylo-metodejskim i zachodnioeuropejskim, poczynając od średniowiecza poprzez renesans, oświecenie, romantyzm, pozytywizm; w jakiej formie i zakresie obecne są we współczesnych słowiańskich językach narodowych elementy starych systemów antroponimicznych (sztuczne imiona na wzór starożytny) i w tekstach artystycznych (archaizacja językowa). Katalog pytań szczegółowych jest otwarty.

[Pełny tekst: *Tradycja „uśpiona” w języku. Pytania o źródła polskiej tożsamości kulturowej*. [w:] *Wartości w języku i kulturze*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin 2015, Wydawnictwo UMCS, s. 11–33].

Светлана М. Толстая (Россия, Москва, РАН),
Этимологическая память слова

Данные этимологических словарей славянских языков (и прежде всего словарей праславянского языка – ЭССЯ и SP) дают возможность не только ретроспективного взгляда и установления с помощью семантической реконструкции исходной праславянской праформы, но и восстановления – проспективно по отношению к праславянскому состоянию – всех линий разнонаправленного семантического развития праславянского слова в разных славянских языках и диалектах. Имеющиеся наблюдения над праславянской лексикой такого рода свидетельствуют о том, что «память» об исходном значении, несмотря на действие множества системных и внешних факторов, определяющих семантические изменения и затемняющих первичное значение, способна сохраняться на протяжении веков и «актуализироваться» на разных исторических этапах в самых разных контекстах и употреблениях (в том числе специальных и маргинальных). В сообщении будут приведены примеры, иллюстрирующие и подтверждающие этот тезис (*pasti, *věra и др.).

Алла Кожина (Белорусь, Минск, Белорусский государственный университет)
Внутренняя форма слова и ее реализация в древнем славянском тексте

Внутренняя форма слова играет особую роль в построении текста. Как известно, это первое связующее звено между языковой единицей и внешним миром. Именно внутренняя форма позволяет найти денотативное обоснование для большинства лексем, в том числе и для тех, которые на современном уровне развития языка представляются окончательно лишенными денотативного значения. Но участие внутренней формы в формировании языковой системы не исчерпывается тем, что она сохраняет представления, свойственные ранним этапам в развитии человеческого сознания.

О роли внутренней формы в порождении художественного произведения писал еще А.А.Потебня, считая последнее синтезом трех моментов: внешней формы, внутренней формы и содержания. По его мнению, народ в своем творчестве руководствовался не поиском новых восприятий, а стремлением возродить забытую этимологию.

Тем не менее в большинстве случаев воплощение этимологии лексемы в тексте не всегда зависит от активной работы самого автора текста, но, имплицитно присутствуя в лексеме, внутренняя форма имеет возможность развернуться в пространстве текста за счет естественных сочетаний лексем, имеющих сходные мотивационные значения, возникшие в период первичного познания человеком мира, и в большинстве случаев эти возможности используются. В развертывании и развитии текста большую роль играет не только

отправная точка семантического развития слова – его первичная мотивировка, но и дальнейшее пребывание слова в системе языка, вхождение в определенные связи и отношения, запечатление в своей семантике этих связей и отношений с тем, чтобы позже воплотить их в единственном реальном существовании – в речи, продуктом которой является текст.

Задачей настоящего выступления является демонстрация заявленного принципа на различных примерах, извлеченных из древних славянских религиозных текстов, как оригинальных, так и переводных.

Ирина А. Седакова (Россия, Москва, РАН),
Память народно-культурной традиции в современном ритуальном дискурсе

В сообщении будут описаны и проанализированы типы реализации памяти традиционной культуры в этнолингвистических записях современных ритуалов и вербальных обрядовых практик в России и Болгарии. Кроме того, используются данные специальных сайтов и форумов Интернета (свадебные сценарии, беременность и рождение ребенка, выбор имени для младенца, погребение и пр.). Предварительные наблюдения позволяют сделать выводы о многообразии типов воплощения традиционной памяти (стремление к аутентичности, видоизменение ритуала, забвение некоторых его деталей, акцентирование инноваций). Наблюдается и активное изобретение традиции, заимствование инокультурных ритуальных комплексов и даже сознательный отход от «классических» форм, в которых культурная память может присутствовать апофатически, позволяя исследователю реконструировать «старинное» состояние.

Алексей В. Юдин (Бельгия, Гентский университет)
Память в имени: топонимия восточнославянских заговоров

Имя собственное, связанное с известным лицом, местом, событием (прецедентное имя) является своего рода «единицей памяти» в языке, единицей, подобной по функции «месту памяти» в культуре. Имя аккумулирует информацию о реальных, мифологизированных или мифологических лицах, местах или событиях и способно по простому «детскому вопросу» (кто такой X? что такое Y?) вызывать к жизни стандартный нарратив о прошлом, являющийся, в сущности, содержанием связанного с именем собственным стереотипа/концепта языковой картины мира. Имя собственное работает таким образом как своего рода ключ, открывающий двери рассказа, передаваемого из поколения в поколение в форме фольклорного текста, родительского пояснения, школьного повествования, энциклопедической справки... Тем самым имя позволяет традиционной, да и современной культуре снова и снова воспроизводить свое содержание.

Восточнославянские магические тексты изобилуют реальными и иногда мифологическими прецедентными топонимами (гидронимами, оронимами, ойконимами), прежде всего связанными с событиями Священной истории (Иерусалим, Иордан, Сион, Синай, Голгофа...), но и с географией проживания славян (Дунай, иногда локальные малоизвестные реки) и общей фольклорной

картиной мироустройства (море Океан, остров Буян, речка Смородина...). О каждом из них можно написать отдельную работу, о некоторых они уже написаны (см., в частности, наши статьи [«Алатырь» и «Буян», 1994; «Мифоним *Смородина*», 1996; «Мифотопонимия русских заговоров», 1999; «*Иордан* и *Дунай* в восточнославянском магическом фольклоре», 2004; «Мифотопонимия украинских и белорусских заговоров (на примере топонима *Сион*)», 2004]). В предлагаемом докладе будет дан общий обзор мифотопонимии восточнославянских заговоров и описано как функционирование мифотопонимов в магических текстах, так и историческая информация, которую они несут в этом фольклорном жанре.

Wojciech Chlebda (Polska, Uniwersytet Opolski),
Jak historia odkłada się w pamięci, jak pamięć odkłada się w języku?

Temat bloku etnolingwistycznego *Pamięć historyczna w języku* zawiera trzy wielkie pojęcia: historia, pamięć i język, a wypowiedanie się w jego ramach wymaga ustalenia zarówno relacji wzajemnych między tymi pojęciami, jak i relacji między każdym z nich z osobna a tzw. obiektywną rzeczywistością, którą historia (=historiografia), pamięć i język przetwarzają i interpretują każde na swój sposób. Owo przetwarzanie (selekcja części rzeczywistości) i interpretacja (w tym wartościowanie) są tu momentami kluczowymi, bo nigdy rzeczywistość nie może być zobrazowana w całej jej pełni i nigdy owo zobrazowanie nie ma (nie może mieć) charakteru jej lustrzanego odbicia, lecz jedynie takiej czy innej interpretacji. Rola języka jest tu dwojaka: uczestniczy on w budowaniu tych obrazów świata, które tworzone są przez historiografię i przez pamięć, a równocześnie sam tworzy obraz świata.

Szczególnej uwagi wymaga tu wyraz *historia*, który w języku polskim oznacza zarówno ciąg lub zbiorowisko obiektywnych faktów przeszłości (samych w sobie), jak i opis tych faktów. Te dwa znaczenia odnoszą się do różnych porządków ontologicznych i powinny być starannie rozróżniane – także w kontekście zagadnień „pamięci historycznej w języku”. Przez „historię₁” rozumiem to, co język polski określa inaczej jako „dzieje” (ciągi obiektywnie zaistniałych faktów, które należą do świata rzeczywistości), przez „historię₂” – historiografię, opisy dziejów, które należą do świata wiedzy. Jeszcze inny „opis dziejów” zawarty jest w pamięci wspólnotowej, przy czym czynnikiem formującym te dwa typy opisów jest język. Tym samym do rozpatrzenia dana jest nam sieć złożonych relacji wzajemnych między takimi fenomenami, jak: „historia₁” – „historia₂” – „pamięć” (zwłaszcza wspólnotowa) – „język”, i to w różnych ich konfiguracjach. Moim zadaniem jest przybliżenie złożoności tej relacji, by dało się w nieodległej przyszłości pokazać na konkretnych przykładach, jak jeden i ten sam wycinek historii₁ jest różnie obrazowany, interpretowany i wartościowany przez historię₂ (historiografię, a więc wiedzę), pamięć wspólnotową i językowy obraz świata tejże wspólnoty. Nie da się tego zadania zrealizować bez określenia roli języka i specyficzności mechanizmów jego udziału w każdym z tych obrazowań, co z kolei wymaga rozpatrzenia dialektycznego związku statycznych śladów (świadectw czy dokumentów) przeszłości w języku, wykrywanych głównie w analizie etymologicznej, słowotwórczej i leksykalnej, oraz dynamicznych sposobów tworzenia językowych obrazów przeszłości (małe i wielkie metafory, tryby narracyjne, wybory stylowe i gatunkowe, konwencje dyskursywne).